

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יט, תשכ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ברצועה ג; נגש וקרב משמעם אחד, תחומם משותף ברצועה ד; החזיק ואחז משמעם אחד, תחומם משותף ברצועה ז, וכיו"ב. מפני השיתוף הזה בתחומים, אין כאן 12 תחומי משמעים כמספר השרשים, אלא 8 בלבד. לפיכך לא צוירו אלא 8 רצועות (א—ח) למען הנוחות בהרצאת הדברים. כלומר, אין 12 השרשים מסוגרים בתוך 12 תחומים בדלים כל אחד לעצמו בתוך הרצועה שלו, אלא כמעט כל אחד ואחד פוסה לתוך תחום אחר, לתוך רצועה שכנה מימין או משמאל. יש כאן מקצת חפיפה — וגם מקצת סרח עודף מכאן או מכאן. הבה נפרט את הזיזים ואת הבליטות האלה בכל 12 השרשים:

1. השיג — משמעו ידוע. אבל יש 'השיג' שהוא כמו 'הגיע': ואין משיג ידו אל פיו (ש"א יד, כו) = וישלח ה' את ידו ויגע על פי (יר' א, ט), כלומר, פעולה גורמת: גרם שישגי, גרם שיגע. הרי ש'השיג' יוצא מתחומו הראשון (א) ופושט לתחום אחר (ב).

2. הגיע — גם הוא עיקר משמעו ידוע, ממש כמו 'השיג': ואם לא תגיע ידו די שה... ואם לא תשיג ידו לשתי תורים (ויק' ה, ז—יא). פן ירדוף... והשיגו (דב' יט, ו) = בלשון חכמים: רץ אחר... ולא הגיעו (ספרי דברים, שכ"ב), רץ אחריהן ומגיען (בבא מציעא יא:). ובאו הברכות... הקללות... והשיגוך (דב' כח, ב, טו) = בלשון חכמים: הגיעוך (ר' במילון בן יהודה: נגע 3518). הרי שוב דמיון רב בין דרכי שני הפעלים בתחום מסוים (רצועה ב).

דמיון, ולא שוויון. שכן שאר כל צירופי 'הגיע', כגון הגיע עד, אל, אצל — אין להחליפם ולומר: השיג עד, אל,

אצל. כאן אין להם תחום משותף (רצועה ג). בעצמו של הדבר אין 'הגיע' אלא כמעט 'נגע', כלומר, התקרב כדי נגיעה ממש. ופעמים אף אין הבחנה ברורה בנטיית, בדומה לכמה פעלים בהפעיל: ו'גע החודש השביעי (=הגיע, עזרא ג א), קרב ובא.

3. משש — אחת מדרכי הנגיעה. ואולם, כשם שיש קריבה בכלל נגיעה, כך יש קריבה בכלל מישוש. וגם הביטוי: וימש חושך (שמות י, כב) אולי פירושו כבלשון חכמים: התחיל החושך ממשמש ובא¹, כלומר, יקרב ויבוא, יגיע ויבוא, קרוב לנגוע ממש. הרי ש'משמוש' אינו מצומצם לתחום אחד (ג): נגיעה וגישוש, אלא עובר ופוסה לתוך התחום השכן (ד): גישה וקריבה).

4. גשש. ספינה גוששת (חלה ב, ב) = נוגעת בקרקע החוף, קרבה הדוקה ביותר עד כדי חיבור. ואולם, גם הפועל 'נגש' ו'התנגש' שבמקרא, אף ששורשו אחרי, הרי בדיעבד הוא סופג גוון של קרבת הגישוש, קרבת הנגיעה: אחד באחד יגשו ורוח לא יבוא ביניהם (איוב מא, ח), ונגש חורש בקוצר (עמוס ט, יג), ורגליך לא לנחשתיים הוגשו (ש"ב ג, לד) — קרבה יתרה עד כדי נגיעה, כאילו 'נגש ב' = 'נגע ב' (תחום ג).

5. קרב. מלבד ההקבלה של 'קרב' ו'נגש' (ויק' כא, יז—כג) ראוי להזכיר, שיש במקרא 'קרב' שתי פעמים בבניין נפעל: ונקרב, ונקרבתם (שמות כב, ז; יהושע ז, יד) ממש

1. בראשית רבא יא ב (תיאודור-אלבק, ע' 89) = ירוש' ברכות

ח, דף יא (השני) ע' ב, שורה 36.

כצורת הפועל: ונגש, ונגשתם. הווי אומר, פעלים נרדפים המתחלפים זה בזה, יש במשמעיהם תחום משותף (ד).

6. סמך. פועל זה משמעו מסועפים הרבה. 'סמוך', כידוע, פירושו גם הוא קרבה יתירה עד כדי נגיעה והישענות: סמך מלך בבל אל ירושלים (יחו' כד, ב) = קרב אליה סמוך מאוד (תחום ד), או הגיע (תחום ב) כבארמית הסורית. אלא שהקרבה של 'סמך' על פי רוב היא קרבת נגיעה כדי להישען או להשעין (תחום ה), מה ש מ ח ז ק את כוח העמידה (תחום ו) — ונמצא 'סמך' = חזק, מחזוק, כגון: יצר סמוך, סמוך לבו — יש' כו, ג; תה' קיב, ח. (ובארמית 'סמך' = חזק וגם עבה, כגון קול עבה, נוזל עבה וכיו"ב). וכן 'סומך' = מחזק ומחזיק מלנפול. על כן בצירורנו השורש הזה משתרע על חמישה תחומים: ב, ג, ד, ה, ו.

7. נשען — כמו 'נסמך', שני הפעלים ניתנים להחליף (שופטים טז, כו—כט). ונשען לגבול מואב (במ' כא, טו) אינו אלא סמוך או נסמך. וכנגד 'משען' או 'משענת' שבמקרא יש 'סמוכות' בלשון החכמים. השורש הזה (שען) מצומצם מאוד בתחום משמעו (רצועה ה), ואין גופו נוטה לחוץ, לתחומי שכניו.

8. סעד. 'מסעד' (מ"א י, יב) כמוהו כ'משען', אבל תכליתו חיזוק והחזקה מפני הנפילה. מסעדים את האדם ואת התי ואת הכיסא וכיו"ב שלא יפול וסועדים את הלב בסעודה כדי לחזק אותו מחולשה. הרי ש'סעד' נכנס גם לתחום של חיזוק והחזקה (לרצועה ו).

9. החזיק, חיזק. יש מחזיק למנוע נפילה; או התרופפות

(ו) או הישמטות (ז) — גם זקן ממיני הנפילה. במניעת התרופפות ורפיון השורש 'חזק' מסתעף גם להחזקה שיש בה חיזוק: החזיקו המשמר (יר' נא, יב), וכי ימוך אחיך עמך והחזקת בו (ויק' כה, לה), שמשמעם חיזוק. ויש 'החזקה' שאינה, כאמור, אלא אחיזה בלבד כדי שלא יישמט, ובלי חיזוק. הווי אומר, שורשו בתחום ו (חיזוק) ונפו נוטה לתחום ז (אחיזה).

10. תמוך — יש במשמעו מקצת דמיון למשמעו של 'סמך': להיות למשען (תחום ה). אבל לא זה עיקרו, אלא עיקרו להחזיק, לתפוס: ובחבלי חטאתו ייתמוך (=ייתפס), משלי ה, כב. נוער כפיו מתמוך בשוחד (יש' לג, טו) = מדהחזיק בשוחד, מלאתו בשוחד. ובכך, לפי הציור יש בתמיכה סמיכה (תחום ה) וגם אחיזה (תחום ז). אמנם אין בין שני התחומים האלה (ה, ז) דוגמה למעבר רצוף דרך ה'חיזוק' (ו), אבל אין בזה הכרח. אף ייתכן, שהוא מצוי באחד הפסוקים ('תמכו' = חיזקו), הכול לפי הפירוש שנפרשנו.

11. אחז — כמוהו כ'תמך' וכ'החזיק', אבל בלי המשמע של חיזוק וסעד: באשורו אחזה רגלי, דרכו ש מ ר ת י ולא אט (איוב כג, יא), וכן: יאחז צדיק דרכו (יו, ט) = דבק בדרכו, תחום אחד בלבד (ז).
ואחרון ברשימתנו:

12. דבק — יש שהוא כמו 'אחז'. אבל שלא כ'אחז' שתחומו, כאמור, אחד בלבד (ז), 'דבק' משתרע כמעט על כל שמונת התחומים, למן א ועד ח! בזה הוא מסועף אף יותר מן השורש 'סמך', שפשט על 5 תחומים (ב, ג, ד, ה, ו). ונתחיל מתחום א. 'הדביק' כמוהו כמעט כ'השיג': וידבק אותו בהר

גלעד... וישג לבן את יעקב (בר' לא, כג—כה). וכן: והיתה
החרב אשר אתם יראים ממנה, שם תשיג אתכם בארץ מצרים,
והרעב אשר אתם דואגים ממנו, שם ידבק אחריכם מצרים
ושם תמותו (יר' מב, טז) — עדיין כמעט 'השיג'. והמלחמה
הדביקתהו (שופ' כ, מב), פן תדבקני הרעה ומתי (בר' יט, יט)
= תשיגני ממש, וזה גם התרגום הארמי הקבוע של 'השיג',
תחום א.

וכן בתחום ב, יש 'דבק' = מגיע: והכנף האחרת אמות
חמש מגיע לכנף-הכרוב האחר... והכנף האחרת אמות חמש
דביקה לכנף-הכרוב האחר (דה"ב ג, יא—יב) — נרדפים
גמורים.

עוד תחום אחר לשורש 'דבק' בצירוף המזור בעינינו
'דבקי־מיתה': שלושה הן דבקי מיתה מסורין לנשים (תוספתא
שבת ב, י), ופירש רש"י: שמדבקין ומקרבין מיתה לפני זמנה
(שבת לב, ע"א למטה) — הרי לך תחום ד: דבק = קירוב,
סימוך.

וכאן הזכיר הפרופסור בן־חיים עובדה מעניינת,
שבארמית הארץ־ישראלית שבפי השומרונים 'דאבק' הרי הוא
ביטוי מצוי במשמע: מושיע, מסייע, עוזר, סעד («לשוננו
לעם» קעו־קעז, עמ' 136). מעתה, לפי ציור התחומים, אפשר
להוסיף ביתר דיוק: סעד, משען, סומך ותומך (תחום ה). וכבר
ראינו, ש'סמך' יוצא לכל התחומים הגובלים האלה, ואין
'דבק' אלא בבואה ל'סמך' לכל תחומיו, ואף יותר מזה.

ולסיום עוד ביטוי עברי עתיק וקשה להבנה, שכנראה
שייך לכאן, והוא: 'הגולל והדופק' לשם סתימת הקבר.

הפרופסור טור-סיני מפרש, שאין 'דופק' אלא דובק². השערה זו מסתברת מאוד, שהרי יש בלשון המשנה כ-15 חילופי ב/פ, ב' בספרי ארץ ישראל כנגד פ' בנוסח בבל: הבקר/הפקר, בוצע/פוצע, תבר/תפר וכו'³. ואין החילוף הזה מתמיה, שכן יש מבטאים בעברית (כגון בפי יהודי תימן) וגם בלעזים (כגון בסוגי גרמנית), שהוגים בהם ב אטומה, בלי לזוית מיתרי הקול, וזה מקרב אותה אל פ עד לידי טשטוש ההבחנה שבין ב/פ. הווי אומר גולל ודובק.

ואולם מה ל'דובק' ולסתימת הקבר? אין כאן ענין לדבק של טיט ושל מלט ולשאר מריחות, אלא הוא מן המשמעים, שראינו בציורנו בתחום ה: סמך, משען, וכדברי המשנה: איזהו הדופק? את שהגולל נשען עליו, אבל דופק-דופקין (=משען למשען) — טהור (אהלות ב, ד). ובאמת יש ויש משען מתחת לגולל, כדי שלא תתגלגל האבן העגולה ממקומה, ממש כשם שנהג בימינו, המציב את מכוניתו בכביש משופע, תוקע טריזי אבנים מתחת לגלגלים, כדי שלא יזוזו ממקומם — והמשען הזה נקרא דופק, דופקין. אבל גם בקבר שאינו במערה ואין סותמים אותו בגולל, אלא ארון קבורה פשוט, שמכסים אותו מלמעלה — גם הכיסוי המלבני הזה

2. „לשוננו“ יג, עמ' 95, ובקיצור במילון בן-יהודה: צמיד,

ע' 5524.

3. י"ג אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 1220—1222. וראוי

להזכיר שחילוף דומה כנגד עברית יש גם בארמית, כגון ברזל, בקע, חבק, רבקה, אזוב — בארמית הסורית: פרזלא, פקע, עפק, רפקא, זופא.

הרי הוא נשען על צלעות הארון, וגם המשען הזה נקרא דופק, דופקין⁴. וכבר ביאר כל זאת הפרופ' אלבק בפירושו לאותה משנה, ובקיצור נמרץ: "והדופק — כמו ה'דובק', ופירושו הסומך, כלומר האבן שהגולל נשען עליה" (ע' 131 למטה וע' 537 למעלה) — אמנם בלי ביאור בלשני, אלא לפי העניין; אבל הוא הפירוש המדויק והמכוון ביותר.

לסיכומו של השורש 'דבק' נחזור לציור ונראה, שהשורש 'דבק' כעין בבואה הוא לשורש 'סמך' המרובה במשמעיו, ואף עולה עליו: מאחד הוא בתוכו משפחת משמעים מכל התחומים, למן א ועד ה, והרי הוא בציורנו כבריח המבריח את כולם מן הקצה אל הקצה. אפשר להדגים כאן עוד כמה מלים נרדפות, כגון: תפס, צמוד, אדוק וכד', אבל דבר זה יאריך ויסבך את הדיאגרם הרבה, ולענייננו אין בכך צורך. אלא שכאן יש מקום להרהר בעצם צורתו של הדיאגרם, אם יש בו כדי לצייר לפנינו נאמנה את סבך קשרי המלים ומשמעיהן, תחומיהן ומעבריהן.

קושי אחד הלא הוא כל עצמו של המושג 'תחום' וטיבם של ה'מעברים'. לדוגמה, כל המתגונן בגוני הקשת שבענן, או שבספקטרום, ומונה בהם חמישה (אדום-צהוב-ירוק-תכלת-סגול) יודע בנפשו, שלאמתו של הדבר אין תחומים בין גוני הקשת, אלא אנחנו בלשון שבפינו מטילים עליהם תחומים. במציאות אי אפשר להפריד ביניהם ולקבוע מה מספרם. אתה רשאי לראות בהם 5 תחומי גוונים, או 7 או 20

4. ר' בתצלומים ובמובאות שבאנציקלופדיה התלמודית, כרך ה,

עמוד שסט : גולל ודופק.

או אין־סוף — הכול לפי הלשון שבפינו ולפי יכולתנו לכנות בשמות מה שענינו רואות. והואיל ואין אנו מספיקים לכנות את המעברים הזעירים שבגוונים, כינו אותם הפיסיקאים במספרים לפי אורך גלי האור, וכן עשו גם יצרני הצבעים: לא במלים, אלא במספרים. והוא מה שניסינו גם אנו בחלוקת תחומי המשמעים לרצועות: א ב ג ד ה ו ז ח וכו'. לאמתו של הדבר, יכולנו לחלק את אותו השטח חלוקה אחרת, ל־5 רצועות, ל־10 או ל־20.

ומפני מה נבחרו כאן 8? מפני שכך מערכת המלים בעברית כופה עלינו לעשות, כאמור בתחילת דברינו. למשל, כל זמן ש'נשען' ו'נסמך' יכולים להיחשב לנרדפים גמורים, אנו נותנים אותם בתחום אחד (ה), אבל הואיל ו'סמך' משמש גם בהקשרים אחרים, על כורחנו הרחבנו לו תחומים נוספים. וכן כל זמן ש'השיג' ו'הגיע' עשויים להחליף זה את זה, הרי הם בני מדור אחד (ב), אבל מכיוון שיש ב'השיג' מה שאין ב'הגיע', הרי הוא יוצא גם לתחום אחר (א); וכן כולם — עד שהגענו לשמונה תחומים. הווי אומר, המלים העבריות שבפינו וקשריהן הם המכתיבים אותנו את מספר המשמעים; הלשון היא הדופסת דפוסים למחשבה. בלי מלים אין להגדיר משמעות, ואין מחשבה, ואין מושגים. וכי מהו 'מושג' המתמצה מן המשמעים? כבר הגדיר זאת ברטראנד ראסל ואחרים הגדרה פשוטה ומעשית: אין המשמעות אלא המשותף שבין ביטוי לתרגומו. לפיכך הועמד כאן מספר ה'מושגים' על 8, מפני שזהו המשותף, שנוח לנו למצות מתוך 12 השרשים שברשימתנו.

כלום 8 התחומים (ח רצועות) שייכים ל'שדה' אחד?

— שייכים ולא שייכים. אתה יכול לחלקם לשני 'שדות' (אבגד+הוזח), לארבעה (אב+גד+הו+זח), לשמונה 'שדות' (ולומר שכל רצועה 'שדה' בפני עצמו), וכן עד לעולם. וכי מי רשאי לטעון, שאין בשדה הזה (או בשדות האלה) אלא 12 שרשים? כאמור, אפשר להוסיף עליהם עוד שרשים אחרים מכאן ומכאן, וה'שדות' יתמשכו עד אין סוף.

ומכאן להרהורים ב'תורת השדה' המעסיקה בלשנים ואוגרי מלים נרדפות. תורה זו מנסה לחלק את מחשבת האדם ל'שדות' ולשבץ לתוכם, מעשה פסיפס, את מלאי המלים המצויות בלשון פלונית או אלמונית; כלומר, למיין את המושגים ואחר כך לחפש את המלים השייכות להם. ואולם לפי מה שהוגדר ה'מושג' כאן, אי אפשר להגיע אליו שלא בדרך המלים, ואותן צריך למיין ולהגדיר תחילה. צבת בצבת עשויה. תחמת ה'שדות' אינה יכולה להיעשות בחלל המחשבה, כשהיא תלושה ממלים ומקשרי מלים שבלשון מסוימת. מיון המציאות בלי זיקה ללשון מסוימת אחת לא ייתכן אלא בעצמים מוחשים מאוד וביחסייהם, שסיווגם חתוך וברור, כגון ייחוסים משפחה (אב, אם, בן, בת וכו'), מין זכר ונקבה, מספרים, תאריכים, יחסי מטבע, דרגות צבאיות וכיו"ב — יחסים חד-משמעיים. לאלה אפשר לתחום 'שדות' שגבולותיהם הרמטיים. אבל לא פעלים ותארים למיניהם, שאין גבולותיהם ברורים, שאין קץ למטאפורות האפשריות, להעברות, להזזות ולגלגולים כבדוגמה שלנו. באלה לא נוכל לומר: עד כאן תחום 'שדה' פלוני.

הנה, למשל, אנו רואים, שבשורש 'דבק' אין התחום א"ב שינה הרבה מתחום ז"ח, כלומר שסוף גלגולי המשמעיים

חוזרים לתחילתם. והרי זה שוב כמעברים שבין גוני הקשת, שבהם הגוון הקיצון מזה, לצד התת-אדום, מתקרב במראיתו לגוון הקיצון מזה, לצד העל-סגול, כמין מעגל סגור של גוונים בגלגל חוזר. כיוצא בזה, אם אין 'הדביק' אלא תרגום של 'השיג', הרי שורה אחרונה (12) חוזרת לראשונה (1) ונעשית שכנתה. ואם כן, שסוף השלשלת חוזר לתחילתה, ותחתון חוזר לעליון, לא היינו רשאים לצייר את הדיאגרם כפי שצויר: כאילו המשמעים מתרחבים ופושטים בכיוון אחד מן הקרוב אל הרחוק. לאמתם הם מתגלגלים, כאמור, בגלגל החוזר או בשאר כל ארחות עקלקלות, שקשה להציגם בשני ממדים. אולי תבנית עשויה בשלושה ממדים, בצורת כדור, או פקעת של גבישים, צינורות וקישורים, אילו תוכל היא להציג את מערכת המשמעים וקישוריהם. כי המשמעים גדלים גידול-פרא לכל עבר, וגם לא במידה שווה. גם שדה המשמעים, שהוצג בצירנו, דמותו משונה מאוד: כמין שדה מחוסר צורה, שאין לו תחילה ואין לו סוף, ועל כן גם אמצע (= 'משמעות מרפזית') אין לו. נחלת שדה בלא מצרים.

ועם זה גדול הפלא, שבריאה סבוכה זו, לשון האדם, שאנו מתקשים כל כך להציג את האנטומיה שלה ואת קשריה הסמויים, אף על פי כן פועלת יפה כל כך, ואנו מוסיפים ומגבשים את גבישי משמעה, נעים לפי מסלוליה הסבוכים ומושכים ונמשכים בחוטיה הסמויים — בלי דעת, לאן יוליכוננו.